

e-ISSN: 2619-9114

December / Aralık 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 2

MÜTEKELLİM USÛLCÜLERİN İSTİHSÂN ANLAYIŞI

Mutakallim Usûlûlists' Understanding of Istihşân

Mehmet Nezir CEYLAN

Dr., Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Gazi Anadolu İmam Hatip Lisesi,
(İslam Hukuku)

ceylannezir@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0314-3309>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 14.10.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 21.11.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Pages / Sayfa: 166-184

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Fıkıh usûlünde, müçtehidin belirli bir hukuki meselede genel kurala bağlı kalmadan daha uygun bir çözüm bulma amacıyla icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak, o meseleye ilişkin genel kuraldan ve ilk akla gelen çözümden vazgeçmesi, istihsân olarak tanımlanmaktadır. İstihsân, bazen genel kuralın gerektirdiği hükümden bir meselenin istisna edilmesiyle gerçekleşirken, bazen de etki bakımından daha kuvvetli olduğu düşünülürken, açık kıyasın hükmünden vazgeçip kapalı kıyasın gerektirdiği hükümle amel etmek şeklinde meydana gelmektedir. Bu delil, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî usûlcüler tarafından kabul edilirken, İmam Şâfiî dâhil olmak üzere Şâfiî usûlcüler tarafından reddedilmiştir. Hanefîlerin istihsânla ilgili görüşlerinin araştırılmasıyla birlikte diğer mezheplerin istihsân anlayışlarının yeterince araştırılmadığı görülmektedir. Mu'tezile'ye ait kaynakların bir kısmında var olan veriler ise onların istihsân hakkındaki görüşlerine vakıf olmamızı zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada mütekellim usûlünü benimseyen Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Mu'tezile'nin istihsânın mahiyetiyle ilgili ortaya koydukları görüşler incelenmiş ve bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Hanefîler'in istihsân anlayışı gerekli görüldükçe diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada istihsânın hüccet değeri ve çeşitlerine değinilmemiştir. Bu çalışmanın amacı mütekellim usûlcülerin istihsân anlayışlarını ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu çalışmanın kaynakları genellikle hicri dördüncü ve beşinci asır usûl bilginlerinin eserlerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili muasır âlimlerin görüşlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mütekellim, istihsân, kıyas, ictihad, mezhep.

Abstract: Istihsân is one of the secondary evidences that eliminates the ruling required by qiyas or exempts the ruling of a matter from the general ruling based on a special and stronger evidence such as nâşş, ijma or necessity. This evidence was accepted by the Hanafi, Mâlikî and Hanbalî jurists, while the Shafi'i jurists, including Imam Shafi'i, rejected it. Although the views of the Hanafis on istihsân have been researched, the understanding of istihsân of other sects has not yet been sufficiently researched. Since the data available in some of the sources of the Mu'tazilites have not been sufficiently researched, their views on istihsân are not known. In this study, the views of the Mâlikîs, Shafi'i, Hanbalîs and Mu'tazilites, who adopted the method of mutakallimûn, on the nature of istihsân are examined and some evaluations are made. The Hanafis' understanding of istihsân is discussed in a comparative manner with the views of other sects when necessary. The value of istihsân as an evidence and its types are not mentioned in this study. The aim of this study is to present the main outlines of the mutakallim jurists' understanding of istihsân. The sources of this study generally consist of the works of the fourth and fifth centuries of Islamic jurisprudence. In addition, the views of contemporary scholars on the subject are also included.

Keywords: Mutakallim, istihsân, qiyas, ijthâd, sect.

Giriş

Fıkıh usûlü alanında yazılan eserlerin, genellikle fukahâ metodu veya mütekellimûn metodu ile yazıldığına dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bu ayrışma bilindiği kadarıyla ilk olarak Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096) tarafından başlatılmış,¹ daha sonra Ebû Zeyd İbn Haldûn (ö. 808/1406) tarafından detaylandırılmıştır.² Bu gruplandırma amaç, içerik ve biçim açısından yapılmıştır.³ Fukahâ metodu özellikle Hanefî geleneği tarafından oluşturulmuş ve takip edilmiştir, bu nedenle "tarîkatu'l-Hanefîyye" olarak adlandırılmıştır. Diğer bir grup olan mütekellimûn metodu ise genellikle Hanefî geleneği dışındaki usûlcülerin, yani Mu'tezile ve Eş'ârî geleneğe bağlı usûlcülerin izlediği metodoloji olarak kabul edilmiştir. Bu yöntemi uygulayan âlimlerin çoğunluğunun Şâfiî mezhebine mensup olması nedeniyle "tarîkatu's-Şâfiyye" olarak anılmıştır.⁴ Ancak Mâlikî ve Hanbelî mezhebine mensup âlimler de mütekellim metodunu kullanarak eserler yazmışlardır.⁵ Dolayısıyla Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Mu'tezilî usûlcülerin oluşturduğu ve usûl konularını detaylı bir şekilde işleyen yöntemin adı "mütekellim usûlü" olarak bilinir.⁶

Fıkıh usûlü alanında yazılmış eserlerin yazımında bu iki metodun kullanıldığına dair yaygın bir kanaat olmasına rağmen günümüzde yapılan bazı çalışmalarda bu iki tasnifin ötesinde bir sınıflandırmaya vurgu yapılmaktadır. Söz gelimi bu alanda önemli çalışmaları olan Ebû Süleyman Fıkıh usûlünde, Eş'ârîlik, Mu'tezile, Mâtürîdîlik ve Hanbelîlik/Selefilik olmak üzere dört farklı eğilimin bulunduğunu vurgulamaktadır. Yazar, fıkıh usûlünün gelişimini üç aşamaya ayırarak, olgunlaşma döneminde Kādî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1065) temsil ettiği selefi bakış açısıyla beraber, fıkıh usûlünün bu dört fikri eğilim üzerinde şekillendiğini belirtmektedir.⁷

Esasında, bu iki metodolojiyi kesin bir biçimde birbirinden ayırmak zor olabilir. Örneğin, Hanefî olmayan bazı usûlcülerin fukahâ metodu üzerinde çalıştıkları bilinmektedir.⁸ Ancak Mâtürîdî/Hanefî usûlcüler dışındaki diğer hukukçular için, genel olarak mütekellim usul geleneğine ait olmanın bir çatı rolü üstlendiği ifade edilebilir.⁹ Bu nedenle, çalışmayı "mütekellim usûlcüler" başlığı altında yazmayı uygun gördük.¹⁰

Fıkıh usûlünde "istihsân" prensibi, fıkıh mezheplerinin olduğu ilk dönemlerden itibaren önemli tartışmalara konu olmuştur. Bu prensibin anlamı, delil oluşu ve uygulanması konularında çeşitli görüşler dile getirilmiştir.

Bu prensibi uygulayan müctehid, genel olarak nass veya temel kurallar ile insanların özel durumları arasında dengeyi gözetme ilkesine dayanarak hüküm verir.¹¹ Bu yöntemin

¹ Ebü'l-Muzaffer Mansur es-Sem'ânî, *Qavâtı u'l-edille fi'l-uşûl* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998), 1/5-7.

² Ebû Zeyd İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn* (Dımaşk: Dâru Ya'rab, 2004), 2/201.

³ H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Ankara: Bilay, 2017), 30

⁴ Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, 30. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2018), 34.

⁵ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 34.

⁶ Abdulbasit Saltekin, *Bâkullâni'n'in Et-Takrîb Ve'l-İrşâd Adlı Eserinde Tahsîs Kuramı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 2.

⁷ Ebû Süleyman, Abdülvehhab b. İbrâhîm, *el-Fikru'l-usûli* (Cidde: Dârü's-Şürûk, 1983), 444-446.

⁸ Örneğin Şâfiî usûlcü Sem'ânî kitabını fukahâ metoduna göre yazdığını belirtmiştir. Bk. Sem'ânî, *Qavâtı u'l-edille fi'l-uşûl*, 1/6-7.

⁹ Adem Yenidoğan, *Mütekellim Usûlcülerin İctihad Anlayışı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 7.

¹⁰ Bu konuda geniş bir şekilde bk. Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimin Yönteminin Delalet Anlayışı* (İstanbul: İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 2011); Yenidoğan, *Mütekellim Usûlcülerin İctihad Anlayışı*.

¹¹ Muharrem Önder "İstihsân Kavramının Ortaya Çıkışı", *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, 7 (Nisan 2006), 181.

kullanılış amacı ise, hukukun toplumda hayat bulması, hakkaniyetin yerine getirilmesi ve hukukun üstünlüğünün gözetilmesi olarak ifade edilebilir. Dinin prensipleri, bir mezhebin genel duruşu veya bir konuyla ilgili genel kuralları ifade eden kıyas, meselelerin kural ve prensiplere göre çözüme kavuşmasını sağlar. Ancak, genel kurallar her zaman toplum vicdanını tatmin etmeyebilir. Bu sebeple, içtihadın istihsân yöntemiyle yapılması, sıkıntıların önüne geçmek ve şâri'in genel ve nihâî amaçlarının gerçekleşmesini sağlamak için gerekli olduğu söylenebilir. İyâs b. Muâvî'ye'nin (ö. 122/740) "insanların iyi durumda olduğunda kıyasa, kötü durumda olduğunda ise istihsâna göre hüküm verilmesi gerektiğine" dair tavsiyesinin¹² bu amaca matuf bir tavsiye olduğu söylenebilir.

İyâs'ın vurguladığı istihsân yönteminin, genel kuralı iptal edici bir pozisyonda olmayıp, bu içtihat yönteminin hukukun toplumda hayat bulması, hakkaniyetin sağlanması ve hukukun üstünlüğünün gözetilmesine dair bir işlevi olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte istihsânın tanımında "kıyas" kelimesinin genel kural mı yoksa usûlî kıyas mı olduğu konusunda bir belirsizlik bulunması, istihsânla ilgili tartışmalara neden olmuştur. Nitekim bazı usûlcüler, istihsânı illetin tahsis edilmesi olarak açıklarken, bazıları illet birliği sebebiyle hükmü bilinmeyen bir meselenin (fer') hükmü bilinen iki mesele (asıl) arasında mütereddit kalması ve bu asıllardan birinin hükmünün tercih edilmesi, diğer bazıları ise güçlü bir delil sebebiyle mevcut hükmün güçlü bir delil sebebiyle terk edilmesi olarak ifade etmektedir.¹³

İstihsânın ilk iki şekilde tanımlanması, kıyasla ilgili zaten mevcut olan tartışmaların bu alana da taşınmasına sebep olmuştur. Örneğin, illetin tahsisini kabul etmeyen Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058) ve Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) gibi usûl bilginleri, istihsânla ilgili tartışmalardan birinin onun illetin tahsis edilme şeklinde tanımlanması olduğunu belirtmektedir.¹⁴

Daha sonraki yıllarda istihsân kavramı, Hanefî usûlcülerce "zâhir kıyas" mukabili olan "hafî kıyas" şeklinde tanımlanarak açıkça kıyasla irtibatlı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁵ Bu yaklaşıma göre kıyas iki türdür: Biri illeti hemen zihne geliveren açık kıyas (celî kıyas), diğeri illeti gizli ve kapalı olan kıyastır (hafî kıyas). Gizli kıyasın illetini anlamak için derin düşünce ve dikkat gereklidir. Bu iki kıyas türü karşılaştırıldığında, gizli kıyasın illeti hükmü

¹² Ebû Bekr Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (Kuveyt: Vizaretü'l-evkâf ve's-suûni'l-islamiyye, 1994), 4/229.

¹³ Örneğin istihsâna bir çerçeve çizmeye çalışan Cessâs, istihsânın; "İki aslın aynı anda ferî kendine çekmesi" ve "hükmü gerektiren illet bulunmasına rağmen ferî'nin hükmünü nass, icmâ, insanların uygulaması (âmelü'n-nas) veya başka bir kıyas sebebiyle tahsis etmek" şeklinde iki yolla gerçekleşebileceğini belirtir ve hocası Kerhî'ye ait tanımın birincisi olduğunu aktarır. Bk. Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 4/233, 238-239. Kuvvetli olduğu gerekçesiyle iki kıyastan birinin diğere tercih edilmesi olarak tanımlanması halinde bunun makbul olduğu Mâverdî ve İbnü'l-Hâcib tarafından belirtilmektedir. Bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *Edebü'l-kâdî. thk. Yahya Hilâl es-Sirhân. (Bağdat: Matbaa'tü'l-'Asânî, 1972), 1/650; Ebussenâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdîrahman el-İsfehânî. Beyânü'l-Muhtaşar=Şerhu Muhtaşarı İbni'l-Hâcib. thk. Muhammed Mazhar Beka (Mekke: y.y., 1986), 3/283.*

¹⁴ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/670; Ebu İshak İbrahim eş-Şîrâzî. *Şerhu'l-Lüma*: thk. Abdülmecid Türki. (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 970; Ebü'l-Muzaffer Mansur es-Sem'anî. *Ķavâtu'l-edille fi'l-uşûl*. thk. Abdullah Hafız Ahmed el-Hükmî. (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998), 4/521.

¹⁵ Ebu'l-Usr Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, (Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî* ile birlikte) thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1997), 4/3.

belirleme açısından daha güçlü olduğundan dolayı açık kıyasın önüne geçmiş ve buna istihsân adı verilmiştir.¹⁶

Hanefî usûlcülerce kabul edilen ve sıkça kullanılan istihsân konusunda, diğer mezhep usûl âlimlerinin farklı görüşleri ve tanımları bulunmaktadır. Bu farklılık, mezheplerin ilk dönem usûlcüleriyle sonraki dönem usûlcüleri arasında ortaya çıkmaktadır.

İlk dönem Mâlikî âlimleri istihsânı, bir kıyasın diğerine tercih edilmesi olarak anlamışlarken, sonraki dönem usulcüler maslahat prensibi doğrultusunda İstihsâna yaklaşmışlardır. Fakat bu yaklaşımda istihsân maslahat teorisinin bir alt bölümü şeklinde özel maslahatın genel maslahata takdim edilmesi söz konusudur.¹⁷

Şâfiî mezhebinde istihsân konusunda tam bir birliktelik sağlanamamıştır. Özellikle Şîrâzî ve Sem'ânî gibi usûlcüler istihsânı tanımlarken Ebü'l-Hasen el-Kerhî'ye (ö. 340/952) atfedilen "daha kuvvetli ve üstün bir delil sebebiyle bir meselede, müctehidin benzerlerinin hükmünden vazgeçip başka bir hükme dönmesi" şeklindeki tanımı benimsemiştir.¹⁸ Ancak Seyfuüddîn Âmidî, (ö. 631/1233) "Müctehidin zihninde beliren ve ancak açıklayamadığı bir delilden dolayı bir hükümden başka bir hükme geçiş yapması"¹⁹ şeklinde bir tanıma yer verir.

Hanbelî mezhebi, istihsânı, bir hükmün başka bir hükme, güçlü bir delilin etkisiyle tercih edilmesi olarak görür ve istihsânın illetin tahsisinden daha geniş bir kapsama sahip olduğunu vurgular. Onlara göre istihsân, özel bir meselede kıyasın gerektirdiği hükmü terk etmek anlamına gelirken, diğer durumlarda kıyasın gerektirdiği hükmün işlevi devam eder.²⁰ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 436/1044) özelinde Mu'tezile'nin istihsânı güçlü bir icihad yöntemi olarak kabul ettiği söylenebilir.

Tespit edildiği kadarıyla Türkçe çalışmalar arasında istihsân konusunda yapılan çalışmalar arasında Muharrem Önder'in "İstihsân Kavramının Ortaya Çıkışı", Mehmet Aziz Yaşar'ın "İslâm Hukuk Metodolojisinde İstihsân" ve "Fukaha Metodunda İstihsân Kavramının Gelişiminde Cessâs'ın Rolü", Yıldırım Sipahi'nin "İslâm Hukuk Biliminin Teşekkül Döneminde İstihsân Delili", Ali Bakkal'ın "Mâlikîlere Göre İstihsânın Mahiyeti", Ali Pekcan'ın "Şâfiî İstihsân Yapmış mıydı?", başlıklı çalışmalar dikkat çekmektedir.²¹ Arapça çalışmalar arasında Ramazan Korkut ve Muhammed Şebli'nin "el İstihsân: Hucciyetün, ve env'ûn taṭbikātühü 'inde'l-uşûliyyîn", Ömer Abdurrahman'ın "Hucciyetü'l-istihsân 'inde'l-uşûliyyîn", ve Bâhûsey'nin "el-İstihsân: Ḥakîkātühü, ḥucciyetühü, ve env'ûn taṭbikātühü'l-

¹⁶ Ebû Bekr Serâhsî, *Uşûlü'l-fîkh (Usûlü's-Serâhsî)*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Darü'l-ma'arife, 1973), 2/200, 203; Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn, en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 2/293-294.

¹⁷ Ali Bakkal, "Mâlikîlere İstihsânın Mahiyeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2020), 267.

¹⁸ Cessâs, *el-Fuṣûl fi'l-uşûl*, 4/233; Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî el-Basrî, *el-Mu'tezile fi uşûli'l-fîkh*, thk. Muhammed Hamidullah (Dımaşk: el-Ma'hadü'l-ilmî el-Fransî li'd-Diraseti'l-'Arabiyye, 1964), 2/839.

¹⁹ Seyfüddîn Ali b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli'l-aḥkâm*. (Riyad: Daru's-Sami'î, 2003), 4/190.

²⁰ Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl, *el-Vâzih fi uşûli'l-fîkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1999), 2/105-107.

²¹ Muharrem Önder, "İstihsân Kavramının Ortaya Çıkışı"; Yaşar, Mehmet Aziz, "Fukahâ Metodunda İstihsân Kavramının Gelişiminde Cessâs'ın Rolü"; a.mlf. *İslâm Hukuk Metodolojisinde İstihsân* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Sipahi, Yıldırım, *İslâm Hukuk Biliminin Teşekkül Döneminde İstihsân Delili*; Ali Bakkal, "Mâlikîlere İstihsânın Mahiyeti"; Pekcan Ali, "Şâfiî İstihsân Yapmış mıydı".

mu‘âşâra”, adlı çalışmalar önemlidir.²² Fakat bu çalışmalar bir bütün halinde mütekellim usûlcülerin istihşân anlayışlarını sunmamaktadır.

Bu çalışmada, mütekellim usûl âlimlerinin istihşânı nasıl tanımladıkları üzerinde odaklanılacak ve bu tanımlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, istihşân prensibiyle özdeşleşen Hanefî âlimlerin açıklamalarına yer verilmeyecek, ancak metin içinde gerekli görüldüğü takdirde, mütekellim usûlcüleriyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır. Benzer şekilde, çalışmada istihşânın hüccet değerine ve furu‘-i fıkhîteki uygulamalarına değinilmeyecektir. Bu çalışma, literatürdeki mevcut boşluğun bir dereceye kadar doldurulmasını hedeflemektedir.

1. İstihşânın Mahiyeti

Arapça’da istihşân kelimesi ha-su-ne kök harflerinden türetilmiş bir kelime olup, “bir şeyi iyi ve güzel bulmak” anlamına gelir.²³ Bu kelime, hem hissî hem de manevî duygularla bir şeye meydedip onu arzulamak manasına geldiği gibi uyulması emredilmiş en güzeli aramak manasına da gelir.²⁴ Dolayısıyla, istihşân kelimesi; bir kişinin kişisel görüş ve isteğine göre bir şeyi arzulaması anlamına geldiği gibi bilgi sebebiyle bir şeyi güzel görmek anlamına da gelir.²⁵ Örneğin, bir kişinin “falan kişi tevhid ve adalet prensibini güzel görür” demesi, o kişinin güzel gördüğü konu hakkında bilgi sahibi olduğunu gösterir.²⁶

Kur’an ve Sünnet, genel hukuk ilkelerine ve insanın düşünme yeteneğine sıkça vurgu yaparak insanlığın ortak sağduyusuna seslendiği gibi aynı şekilde doğru ve güzel olanı takip etmeye, adil davranmaya teşvik ederler.²⁷ Örneğin “الَّذِينَ يَسْمَعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ” (Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya...) ²⁸ ve “وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ” (Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun) ²⁹ gibi ayetlerde insanların iyiye ve güzele yönelmelerini teşvik etmekle beraber aynı zamanda istihşân kelimesi, kök itibarıyla türediği kelimenin (“حسن/hasen”)kullanımıyla yer almaktadır. Ayrıca, Hz. Peygamber’den “Müslümanların iyi ve güzel gördüğü şey Allah katında da iyi ve güzeldir”³⁰ şeklinde rivayet edilen hadiste Müslümanların sağduyusuna vurgu yapılmaktadır ve istihşânın türediği kelime olan “حسن/hasen” kelimesine açık bir referans bulunmaktadır.

²² Ramazan Korkut, Muhammed Şebli, “el-İstihşân: Hücciyetün, ve env‘ün tetbikâtühü ‘inde’l-uşûliyyîn”, *İslami İlimler Araştırmalar Dergisi* 9 (15 Haziran 2021), 5-27; Ömer Abdurrahman, *Hücciyetü’l-istihşân ‘inde’l-uşûliyyîn* (Şebeketü’l-Alukah, ts.); Bâhûseyin Ya‘kûb b. ‘Abdulvehhâb, *el-İstihşân: Haqîkâtühü, hücciyetühü, ve env‘ün tetbikâtühü’l-mu‘âşâra* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2007).

²³ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Darü’s-sadr, 1968), 13/114, 117; Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-luğa ve şîhâhu’l-Arabiyye (eş-Şîhâh)* (Beyrut: Daru’l-‘Alem lil Melayîn, 1990), 5/2099.

²⁴ Serâhsî, *Uşûlü’l-fıkh*, 2/200.

²⁵ Basrî, *el-Mu‘temed fî uşûli’l-fıkh*, 2/840; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Kitâbü Mesâ’ili’l-hilâf fî uşûli’l-fıkh* (Marsilya: y.y, 1991), 280; Ebu’l-Hattâb el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî uşûli’l-fıkh*, thk. Müfîd Muhammed Ebü ‘Amşe (Cidde: Daru’l-Medeni, 1985), 4/90.

²⁶ Basrî, *el-Mu‘temed*, 2/840; Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî, *Bezlü’n-nazar fî’l-uşûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülberri (Kahire, Mektebetü’t-Turâs, 1996) 648-649.

²⁷ Ali Bardakoğlu, “İstihşân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/339.

²⁸ Kur’an Yolu (Erişim 9 Ekim 2023), ez-Zümer, 39/18.

²⁹ ez-Zümer, 39/55.

³⁰ Ebü Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2009), 1/379 (No. 276).

Müçtehid imamların sözlerinde istihsânın da içinde yer aldığı hasen ve türevlerinin “iyi bulmak, güzel bulmak.” anlamında kullanımlarına rastlanmaktadır. Örneğin, İmam Mâlik (ö. 179/795) birçok konuda istihsân terimini kullanmıştır ve onun “İlmin onda dokuzu istihsândır.” dediği aktarılmaktadır.³¹ Ayrıca, İmam Şâfiî'nin (ö. 204-820) de istihsân kavramını kullanmasıyla ilgili çeşitli olaylar anlatılmaktadır. Bu bağlamda, İmam Şâfiî'nin cinsel ilişki gerçekleşmeden boşanan bir kadına mehirden ayrı olarak hediye mukabilinde (mut'a) verilecek miktarın “30 dirhem olmasını uygun bulduğu” ve bunu ifade etmek için “استحسن/estahsinü” kelimesini kullandığı rivayet edilmektedir.³² Şâfiî'nin istihsân terimini sözlük anlamına vurgu yaparak kullandığı, iki görüşten birinin istihsân yoluyla tercih edilmesinin ise ancak araştırma ve icihad sonucunda mümkün olduğu ifade edilmiştir.³³ Dolayısıyla bu terimin sözlük anlamının kullanımı konusunda herhangi bir fikir ayrılığı bulunmadığı gözlemlenmektedir.³⁴

Fıkıh usûlünde, bir müçtehidin bir meselede genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçerek, özel ve daha kuvvetli görünen delillere dayanarak o meselenin benzerlerinden farklı bir hüküm vermesi yöntemi “istihsân” olarak adlandırılır. İstihsân yönteminde müçtehid, icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel delilleri dikkate alarak hukukun amacına daha uygun bir hüküm bulmayı amaçlar.³⁵

İstihsân yönteminde yaşanan tartışmaların odağındaki Hanefîler'in, istihsân yöntemini kullanırken, şeri delilin ulaştığı net hükme aykırı başka bir hüküm ileri sürmeleriyle ilgili olduğu söylenebilir.³⁶ Hanefî fakihler, istihsân kavramını icihadlarında sıklıkla kullansalar da bu kavramın niteliğiyle ilgili net bir tanım sunmamışlardır.³⁷ Bu durum, istihsâna karşı çıkanların sert eleştirilerine neden olmuştur. Örneğin, bir evde işlenen zinada dört şahit, bu olayın gerçekleştiğine dair şahitlik eder ve her biri evin farklı bölümlerinde olayın gerçekleştiğini ifade ederse, kıyasa göre had cezası düşer. Hanefî usûlcüler bu durumu kabul etmekle birlikte, istihsân yoluyla had cezasının gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Başka bir deyişle, Hanefî fakihler, dört adil şahidin tanıklığının tekzip edilemez olduğunu kabul ederler. Ancak, söz konusu şahitler arasında söz birliği olmadığında bunun had cezası için yeterli bir delil olmadığı konusunda farklı bir görüşe sahiptirler.³⁸

³¹ Serâhsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/207; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Havâdis ve'l-bida' ve el-İtişâm bi's-sünne (el-İtişâm)*, thk. Ebû Übeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Doha: Mektebetü't-Tevhîd, 1421), 1/182; Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâf fi uşûli'l-fıkh*. (Kuveyt: Darü'l-Kûfe, 1992), 4/88.

³² Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ, *el-Udde fi uşûli'l-fıkh*, thk. Ahmed b. Ali el-Mubârekî (Riyad, y.y., 1993), 1606; Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fıkh*, 4/92; İbn Akîl, *el-Vâzîh fi uşûli'l-fıkh*, 2/101; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Maḥşûl fi ilmi uşûli'l-fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992), 6/127; Âmidî, *el-İḥkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, 4/191.

³³ Abdulbasit Saltekin, *Fıkıh Usûlü Tarihinde Kayıp Halka: Hicri III. Ve IV. Asırlarda Usûlü Görüşler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 150.

³⁴ Cessâs, *el-Fuṣûl fi'l-uşûl*, 4/228. Ayrıca bk.Ferrâ, *el-Udde*, 1606; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/91; Âmidî, *el-İḥkâm*, 4/192.

³⁵ Bardakoğlu, “İstihsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23/339.

³⁶ Şîrâzî, *Şerḥu'l-Lüma'*, 970; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâf*, 6/90.

³⁷ Mehmet Aziz Yaşar, “Fukahâ Metodunda İstihsân Kavramının Gelişiminde Cessâs'ın Rolü”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (Aralık 2020), 823.

³⁸ Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. (Medine: y.y., 1413.), 2/475.

Hüseyin b. Ali es-Saymerî'ye (ö. 436/1045) göre Hanefî fakihlerin istihsânı kullanma amaçları, "bir hükmü, kendisine göre daha uygun olan bir hüküm nedeniyle terk etmek"³⁹ şeklinde ifade edilmektedir. Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) ve Ebû'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) ise bu eleştirinin sözcük anlamından kaynaklandığını ifade ederek istihsânın, delil olmadan kişinin kişisel görüş ve isteğine göre bir şeyi arzulaması sebebiyle kıyası terk etmek olarak algılandığını savunmuşlardır.⁴⁰ Nitekim İmam Şâfiî "istihsân telezzüdüdür"⁴¹ diyerek istihânı kişisel arzulara göre hüküm verme ve sübjektif karar verme yöntemi olarak tanımlar. Bu nedenle onun "kim istihsânla hüküm verirse kendi başına din koymuş olur" dediği yaygın olarak aktarılmaktadır.⁴² Saymerî, istihsân ile kişisel görüş arasındaki temel farkı şu şekilde açıklar: İstihsânla hüküm vermek delillere ve mantıklı düşünceye dayanır, delile dayanmayan kişisel görüş ise kişinin heva ve hevesine göre hüküm vermektir.⁴³

2. Mütekellim Usûlcülerde İstihsân

Bu başlıkta istihsânla ilgili mütekellim usûlcülerin tanımlarına yer verilerek bu tanımlar değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2. 1. Mâlikî Usûlcülerde İstihsân

Hanefî usûl âlimlerinin dışında, Mâlikîler, istihsân konusunda daha yakın bir duruş sergileyen mezheplerden biridir. İmam Mâlik'in "ilmin onda dokuzu istihsândır"⁴⁴ şeklinde aktarılan sözüne rağmen, başlangıç dönemi Mâlikî usûl âlimlerinin istihsânı bir delil olarak kabul etme konusunda tereddüt yaşadıkları ifade edilebilir.⁴⁵

Genellikle istislâh yoluyla verilen hükümler istihsânla uyumlu olsa da⁴⁶ İmam Mâlik'in istihsân kavramını öne çıkarmaması, bazı Mâlikî usûlcüler tarafından istihsâna karşı bir tutum olarak değerlendirilmiştir. İmam Mâlik'in bu tutumu, Ebû Amr İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi usûl âlimlerinin dikkatini çekmiş ve istihsânın sadece Hanefî ve Hanbelîler tarafından kabul edildiği şeklinde bir kanının oluşmasına neden olmuştur.⁴⁷ Ahmed Hassan'a göre, İmam Mâlik istihsân terimini kullanmamış olabilir, ancak bazı ifadelerinden onun istihsâna olumlu bir

³⁹ Saymerî, *Kitâbü Mesâ'ili'l-hilâf fi usûli'l-fıkh*, 280.

⁴⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 404; Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*, 2/838; Sem'anî, *Qavâtu'l-edille fi'l-uşûl*, 4/514.

⁴¹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Beirut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiye, 1939), 507.

⁴² Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*, 2/467.

⁴³ Saymerî, *Mesâ'ili'l-hilâf*, 282.

⁴⁴ Asbağ b. el-Ferec (ö. 225/840), Mâlik'in öğrencisi Abdurrahman b. el-Kâsım'dan naklettiğine göre imam Mâlik; "ilmin onda dokuzu istihsândır" dediğini aktarır. Asbağ, buna ilave olarak "ilim açısından istihsân kıyastan fazla olabilir" ve "istihsân, ilmin direğidir" sözlerini söylemiştir. Mâlikî usûl âlimleri istihsânın meşru bir delil olduğuna dair ilk dönem mezhep fakihlerinden gelen bu gibi rivayetlere tutunurlar. Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû Übeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. (Suûdi Arabistan, Daru İbn 'Âffân, 1997), 4/ 118; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhtâf*, 4/ 88.

⁴⁵ Ali Bakkal, "Mâlikîlere İstihsânın Mahiyeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2020), 253.

⁴⁶ Bardakoğlu, "İstihsân", 23/342.

⁴⁷ Ebû's Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî. *Be'ânü'l-Muhtaşar=Şerhu Muhtaşarı İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Mazhar Beka (Mekke: y.y., 1986), 3/281.

tavır takındığı çıkarılabilir. İncelenen örneklerde, Mâlik'in maslahatın öne çıktığı yerlerde bu kavramı kullanımını, istislâh ve sedd-i zerâi gölgesinde uyguladığı görülmektedir.⁴⁸

İstihsânın delilsiz bir şekilde bir hüküm verme faaliyeti olup olmadığı ilk dönemlerde Mâlikî usûlcüler arasında da tartışılan bir konudur. Ebû Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), istihsân için "taklit olmaksızın bir görüşün delilsiz bir şekilde dile getirilmesi"⁴⁹ şeklinde bir tanıma yer verir. Ancak, ona göre bu şekilde istihsân yoluyla kıyasın hükmünün terk edilmesi hem Mâlikî hem de Şâfiîlerin karşı çıktığı bir durumdur.⁵⁰ Böylelikle, Bâcî aslında istihsâna neden karşı çıktığının sebebini de açıklamış olmaktadır.

Mâlikî usûl âlimleri arasında, istihsânın yorumlanması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak genel olarak, "iki delilden kuvvetlisini almak" ve "genel kaideden (âm) tahsiste bulunmak" şeklinde iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Bâcî'ye göre, ilk yaklaşım İbn Hüveyz Mendâd (ö. 390) gibi Mâlikî usûlcülerin çoğunluğu tarafından kabul edilen bir görüştür.⁵¹ Diğer yaklaşım ise, istihsânın bahsi geçen konularından ziyade, âmın hâssın üzerine bina edilmesi şeklindedir. Bâcî'ye göre, hâssın hükmünü yerine getirmek, âmna göre daha önceliklidir.⁵²

Bununla birlikte Bâcî'nin istihsânı kıyasla irtibatlandırarak tanımlama yaklaşımı, diğer iki yaklaşımdan belirgin bir şekilde ayrılır. Bâcî'ye göre, istihsân iki şekilde tarif edilebilir. İlk olarak, "kişinin kıyası terk ederek onun gerektirdiği hükümden vazgeçmesi" olarak tanımlanabilir. İkinci olarak ise istihsân, "bir mesele ile ilgili olarak iki asıl arasında gidip mütereddit olma durumu" olarak ifade edilebilir.⁵³

Bâcî, bu tanımları şu şekilde açıklamaktadır: İlk tanımda, kıyas yapan müçtehid, aslın illetinin fer' için zayıf olduğunu düşündüğünde, bu illetin asla özgü (vakıf/kâsır) illet olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunur. Bu durumda, müçtehid, fer' için başka bir asıl aramaya girişir. Eğer bulduğu aslın illetini fer' ile yakından ilişkilendirebiliyorsa kıyas işlemini gerçekleştirir. Bu süreç, kıyasın kendisidir. Bunun istihsân terimiyle ifade edilmesi dışında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. Bâcî'ye göre ikinci şekilde gerçekleşen istihsân, çelişen iki delilden daha güçlü olanın tercih edilmesidir.⁵⁴ Buna göre, müçtehid tarafından yapılan kıyasa ilişkin hüküm, kıyasın uygulanmasında herhangi bir engel tespit edilmediği sürece geçerlidir. Ancak Kitap, Sünnet, icmâ gibi delillerden dolayı hükmün yerine getirilmesine engel olduğunda, kıyasın hükmü bu deliller nedeniyle terk edilir. Bâcî'ye göre, bu tür

⁴⁸ Ahmed Hassan, İlk Dönem İslam Hukuku Biliminin Gelişimi, trc. Haluk Songur, (İs-tanbul: İz Yayıncılık, 1999), 178.

⁴⁹ Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *Kitâbü'l-Uşûl fi'l-ĥudûd*, thk. Nezîh Hamâde. (Beyrut: Müessesetü's-Şer'iyeti, 1973), 65.

⁵⁰ Bâcî, *el-Ĥudûd*, 65, 68.

⁵¹ Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *İĥkâmü'l-fuşûl fi aĥkâmi'l-uşûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1989), 564. Ayrıca Mendâd'ın istihsânı kabulü konusunda önemiyle ilgili bk. Şükrü Özen, "Hicrî II. Yüz Yılda İstihsân ve Maslahat Kavramları", Ma'rife Dini Araştırmalar Dergisi. 3/1 (Mayıs 2003), 47.

⁵² Bâcî, *Kitâbü'l-Uşûl fi'l-ĥudûd*, 66.

⁵³ Bâcî, *el-Ĥudûd*, 66. Bâcî'ye göre, ilk manadaki istihsân Mâlikî fakihleri arasında özellikle Asbağ b. Ferec (ö. 225/840) gibi isimler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bk. Bâcî, *el-Hudûd*, 66, 67. Asbağ b. Ferec'in fıkıh ilminde İstihsânın kıyastan daha önemli (eblâğ) bir delil olduğunu söylediği aktarılmaktadır. bk. Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîd*, 4/ 88. Fakat Bâcî başka bir eserinde Basralı Mâlikîlerin istihsânı kabul ettiklerini Iraklı Mâlikîlerin ise istihsânı reddettiklerini belirterek Mâlikîlerin bu konuda ikiye ayrıldıklarını söylemektedir. Bk. Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *Kitâbü-el-İşârât fi ma'rifeti'l-uşûl*. thk. Muhammed Ali Ferkûs. (Cezayir: Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1991), 313.

⁵⁴ Bâcî, *el-Ĥudûd*, 67.

istihsânla ilgili ihtilâflar, ifadeyle ilgili olup temele ilişkin değildir.⁵⁵ İbnü'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) göre, netice olarak daha güçlü bir delille kıyas terk edildiğinden bu şekildeki istihsân hakkında ihtilâf olmaz.⁵⁶

Bâcî sonrası dönemde ise Mâlikî usûl bilginleri Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Ebü'l-Velîd İbn Rüşd (ö. 595/1198), Ali b. İsmâil el-Ebyârî (ö. 618/1219) ve Ebû İshak eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) gibi isimler, istihsânı mesâlih-i mürsele ve istidlâl bakımlarından ele alarak bazı istisnai durumlarda hükmün şer'in ruhuna uygun bir şekilde başka bir sonuca yönelme imkânı olarak değerlendirmişlerdir.

Bu usûl âlimlerine göre istihsânın temel amacı, maslahatı gerçekleştirme ve zararı gidermektir. Nitekim İbnü'l-Arabî, istihsânı "icmâ, örf, maslahat ve kolaylık sağlamak amacıyla delilin gerektirdiğini terk etmek, iki delilden kuvvetli olana yönelmek"⁵⁷ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımın, Hanefîlerin tanımıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

İbn Rüşd ise, kıyasın katılığından kaçınmak amacıyla, hukuki çözümün istisnâi durumları ancak istihsânla sağlanabileceğini vurgulayarak, istihsânı "aşırılığa yol açan kıyası atmak ve bazı istisnâi durumlarda hükmün şer'in ruhuna uygun bir sonuca yönelmek"⁵⁸ şeklinde tanımlamıştır. Ebyârî'ye göre bu anlamdaki istihsân, küllî kıyasın (genel kaide anlamında kıyas) karşısında cüzî bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu durum, mesâlih-i mürseleyi kıyasa tercih ettiklerini gösterir.⁵⁹

Şâtîbî, doğrudan bir tanım sunmasa da mezhep fakihlerinin istihsân anlayışlarını ele almış ve istihsânın, maslahat-ı mürsele ve istidlâlin kıyasa öncelendiği durumları değerlendiren bir icthad yöntemi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, bir müçtehid fayda elde etmenin veya zarara yol açmanın söz konusu olduğu durumlarda bir meselede kıyasın gerektirdiği hükmü, benzer meseleye vermeyip, başka bir yol kullanarak ilgili mesele için başka hükme ulaşırsa aslında bu yolla Şâri'in ilgili meselelerdeki hükmün gayesine başvurmuş olmaktadır.⁶⁰

Bu açıklamalara göre Mâlikî usûl bilginlerinin, istihsân kavramını genel kaidelerin esnetilmesi veya bir delilden başka bir delile yönelme şeklinde kullandıkları söylenebilir. Gizli kıyas şeklinde gerçekleştirilen istihsânı ise usûlî kıyas kapsamında değerlendirmiş olmaları mümkündür. Bununla birlikte, Mâlikî usûl âlimleri, maslahat sebebiyle yapılan istihsân ile mürsel maslahat arasında ince bir ayırım yaparlar. İstihsân, genel kaidelerden istisna edilen bir hükümken mürsel maslahat ise başka bir delil olmadığında başvurulmuş bir icthad prensibidir.⁶¹

⁵⁵ Bâcî, *Kitâbü'l-Uşûl fi'l-İhudûd*, 66.

⁵⁶ Basrî, *el-Mu'temed fî uşûli'l-fîkh*, 2/839; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûli'l-Pezdevî* 4/3; Ebû Amr Cemâlüddîn İbnü'l-Hâcib, *Münteha's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*. (Ebü'l-Fazl Adudüddîn el-Îcî, Şerhu'Muhtasarü'l-Müntehasıyla birlikte. thk. Muhammed Hasan İsmâil.(Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye,2004), 3/575.

⁵⁷ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahâkâmü'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Beyrut: y.y., 1987), 2/ 745, 746.

⁵⁸ Şâtîbî, *el-İtişâm*, 2/ 139.

⁵⁹ 'Alî b İsmâîl el-Ebyârî, *et-Taḥkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân fî usûli'l-fîkh*. thk. 'Alî b. 'Abdurrahman el-Cezâ'irî (Kuveyt: Dâru'd-diyâ', 2013), 3/409; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fîkh*, 4/ 89.

⁶⁰ Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, 4/ 206.

⁶¹ Muhammed Ebû Zehrâ, *el-İmâm Mâlik: Ḥayâtühû ve aşruhû-ârâ'ühû ve fîkhuh*. (Kahire: Darü'l-Fikri'l-'Arabî, 2006), 301.

2. 2. Şâfiî Usûlcülerde İstihsân

Şâfiî usûlcüler, istihsânı reddettikleri için doğrudan bir tanım yapmak yerine, Hanefî usûlcülere atfedilen tanımları inceleyip lehte veya aleyhte görüş bildirmişlerdir. Bunda, İmam Şâfiî'nin istihsânı sert bir şekilde eleştirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, sadece Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), "el-Müstaşfâ" adlı eserinde istihsânın üç anlamından bahseder. Bu anlamları, müctehidin bir şeyi aklıyla güzel bulması, müctehidin zihninde beliren ancak ifade edemediği delil ve Hanefîlerden Kerhî'nin yaptığı tanım olarak sıralar.⁶²

Aslında İmam Mâlik'in "fıkhın onda dokuzu istihsândır."⁶³ sözüne muhalefet etmeyen İmam Şâfiî'nin istihsânı Hanefîler nezdinde tartışmaya açması istihsânı genel itibariyle reddetmediğini gösterir. Bu bakımdan bize göre Şâfiî, istihsâna karşı olmaktan ziyade bazı fûrû meselelerinde Hanefîlerin farklı hüküm vermeyi istihsân olarak ifade etmelerinden dolayı olumsuz kanaate sahip olmuştur.⁶⁴ Çünkü İmam Şâfiî'nin usûl konularını objektif kriterlere göre belirleme iradesi söz konusu olduğundan istihsânla ilgili bir kaygısı bulunmaktadır.⁶⁵ Nitekim Mâverdî ve diğer bazı usûlcülerin naklettiklerine göre Şâfiî'nin istihsâna dayalı birçok konuda fetvaları bulunmaktadır.⁶⁶ Örneğin İmam Şâfiî'nin, hırsızlık haddinin uygulanmasında hırsızın sol elini çıkarıp kesilmesini istihsânen haddin yerine getirildiği görüşünde olduğu rivayet edilir. Zira kıyasa göre sağ elin kesilmesi gerekir.⁶⁷

Şâfiî usûlcülerin istihsânı reddetmelerinin temel gerekçesi, istihsânın delilsiz bir şekilde hüküm verme yöntemi yönündeki inançlarıdır. Mâverdî, delile dayanarak yapılan istihsânın uygulanabilir olduğunu belirtirken, reddedilen istihsânın delilsiz bir şekilde gerçekleştirilen istihsân olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁶⁸

Şîrâzî, istihsânı "İnsanın bir delile dayanmadan kendi görüşüne dayanarak (re'y) kıyası terk etmesi"⁶⁹ olarak tanımlar ve bu tanımı İmam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) atfeder. Ancak incelendiği kadarıyla Hanefî usûl kitaplarında bu tanım yer almadığı gibi buna cevap mahiyetinde hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durum, bu tanımın Ebû Hanîfe'ye nispeti konusunda ciddi şüpheler barındırmaktadır. Nitekim Şîrâzî'yle çağdaş olan Sem'ânî, Hanefî usûl âlimlerinin istihsânı bu şekilde görmediklerini ifade eder.⁷⁰ Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), Ebû Hanîfe'ye nispet edilen söz konusu tanıma açıklık getirerek bunun, Şâfiî tarafından bazı fûrû meselelere dayanılarak İmam Ebû Hanîfe'ye nispet edildiğini aktarır.⁷¹ Ebû Bekr es-Serâhsî (ö. 483/1090) ve Ebû'l-Feth el-Üsmendî (ö. 552/1157) gibi usûl âlimlerine göre başta Ebû Hanîfe olmak üzere mezhep fakihlerinin "Biz bu delilden dolayı istihsâna göre hükmettik." dediklerini aktarır. Dolayısıyla delilsiz bir şekilde istihsânla amel edilmemiştir.⁷²

⁶² Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*, 2/467-477.

⁶³ Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh*, 6/88; Şâtübî, *el-Muvâfaḳât*, 4/118.

⁶⁴ Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 6/94.

⁶⁵ Ali Pekcan, "Şâfiî İstihsânı Yapmış mıydı?", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (Nisan 2003), 155.

⁶⁶ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/656.

⁶⁷ İbn Akîl, *el-Vâzih fî uşûli'l-fıkh*, 2/101.

⁶⁸ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/660.

⁶⁹ Ebû İshâk İbrahim eş-Şîrâzî, *et-Tebşîra fî uşûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hasan Heyto. (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1980), 492, a.mlf. *Şerḥu'l-Lüma*; 969.

⁷⁰ Sem'ânî, *Ḳavâṭirü'l-edille fî'l-uşûl*, 4/ 514.

⁷¹ Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh*, 4/ 94.

⁷² Serâhsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/ 201; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fî'l-uşûl*, 647.

Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Hanefî âlimlerin tartışılan konuyla ilgili kendi seleflerinin görüşlerinde maksatlarını (başkalarına nispetle) daha iyi bileceğinden yola çıkarak delilsiz bir şekilde istihsân yapmadıklarını ifade etmektedir. Ona göre zaten Hanefîler, “şu neden veya eserden dolayı kıyası terk ettik.” gibi ifadeler kullanarak bunu açıkça belirtmişlerdir.⁷³

Hanefî usûl kitaplarında yer almayıp, Gazzâlî ve Âmidî gibi usûl âlimleri tarafından Hanefîlere atfedilen bir başka istihsân tanımı “müçtehidin vicdanını etkileyen ancak onu ifade etmekte güçlük yaşadığı ve açıkça ortaya koyamadığı bir delildir.”⁷⁴ şeklinde yapılan tanımdır. Bu tanımla yukarıda Şîrâzî tarafından tanımın birbirine paralel olduğu söylenebilir. Çünkü delilin ortaya konulmaması istihsân için ciddi tartışmaları beraberinde getirir. Nitekim Gazzâlî, ifade edilmeyen şeyin vehim, hayal veya gerçek olduğunun bilinmeyeceğinden yola çıkarak bu tanımı reddetmiştir.⁷⁵ Ancak Âmidî'ye göre, tanımda geçen “inkidâh” kelimesi, sübut ve tahakkuk anlamında kullanılırsa kabul edilebilir, şüphe ve vehim anlamlarında ise tanımın reddedilmesi gerekir.⁷⁶

Buna göre, bir müçtehid, zihninde beliren delilin şer'î delil olduğuna dair tam bir ikna yaşadıkdan sonra, bu delille amel edebilir. Ayrıca bunu açıklamasına gerek yoktur. Ancak bu delil hakkında başkasıyla tartışma gereği duyduğunda bunu açıklaması gerekir. Müçtehidin zihninde beliren delil için gerçek mi yoksa vehim mi olduğu konusunda bir tereddüt oluştuğunda veya kalbi bu delile iyice yatışmadığında söz konusu delilin reddedilmesi gerekir. Bunda ihtilâf bulunmamaktadır.⁷⁷

Şâfiîler'in istihsân konusunda olumsuz bir tutum sergilemesinde etkili olan faktörlerden biri, Hanefîler'in istihsân kavramını farklı şekillerde tanımlamaları ve çerçevesini açıkça ortaya koyamamalarıdır. Mâverdî, farklı istihsân tanımlarının varlığına dikkat çekerek, dört farklı tanıma yer verir. Bu tanımlar; “iki kıyastan en güçlü olanın hükmünü almak”, “illetin tahsisi”, “en güçlü kıyastan hükmünü bırakıp güzel olduğu gerekçesiyle zayıf kıyastan hükmüyle amel etmek” ve “delile dayanmaksızın güçlü zanla aklın güzel gördüğü hükmü uygulamak”⁷⁸ şeklinde yapılan tanımlardır.

Anlaşıldığı kadarıyla kıyasla ilişkilendirilen istihsân, Şâfiîler açısından da kabul edilebilir mahiyettedir. İki kıyastan güçlü olanıyla amel etmek şeklinde gerçekleşen istihsân hakkında bir ihtilâfın bulunmadığı Mâverdî tarafından ifade edilmektedir.⁷⁹ İstihsânın illetin tahsisi şeklinde ifade edilmesinin ise yine illetle ilgili tartışılan mevzulardan biri olarak söylenebilir. Ancak, Hanefî usûl âlimleri Serâhsî ve Ebû'l-Usr el-Pezdevî'ye (ö. 482/1089) göre, istihsânın illetin tahsisi şeklinde tanımlanması doğru değildir. Bu görüşe göre kıyastan gerektirdiği hüküm, illetin bulunmamasından dolayı kalkmıştır. Şöyle ki; delilin gelmesiyle kıyasa muhalif olan istihsân, illetin fonksiyonunu ortadan kaldırmış ve illetin yokluğundan dolayı kıyastaki hüküm terk edilmiştir. Bu nedenle, terk edilen hüküm muteber olmadığı gibi istihsân, illetin tahsisi de değildir. Ayrıca, illetin tahsisi şeklinde yapılan tanım, istihsânın tüm

⁷³ Basrî, el-Mu'temed fî uşûli'l-fıkh, 2/ 838.

⁷⁴ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. (Dımaşk: Darü'l-Fıkr, 1980), 375, a.mlf. *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*, 2/ 474; Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, 4/ 192.

⁷⁵ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*, 2/474.

⁷⁶ Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, 4/192.

⁷⁷ Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Şerhu Muhtaşarı İbni'l-Hâcib* (Mekke: Cami'âtü'l-ümmü'l-Kurâ, 1986), 3/283.

⁷⁸ Mâverdî, *Edebü'l-kâdi*, 1/650-651.

⁷⁹ Mâverdî, *Edebü'l-kâdi*, 1/651.

türlerini kapsamamaktadır.⁸⁰ Bu sebeple, Şâfiîler'in bu konuda itirazları olsa da istihsânın özüne dönük bir itiraz olamaz.

Şâfiî usûl bilginleriyle diğer mezhep usûlcülerin uzlaştığı tanım, Kerhî'nin tanımıdır. Bu tanım, istihsânla ilgili tartışmaların sona ermesine katkıda bulunmuş ve sonraki usûlcülerin istihsânı tanımlarken sıklıkla vurguladığı bir tanım olmuştur. Şîrâzî gibi usûl âlimleri, istihsânın mahiyetini daha iyi ortaya koyduğu için Kerhî'nin tanımını benimsemiştir.⁸¹ Kerhî'nin istihsân tanımı şöyledir: "Daha güçlü ve üstün bir delil sebebiyle bir meselede, benzerlerinin hükmünden vazgeçip başka bir hükme dönmektir."⁸² Şîrâzî gibi usûl âlimleri, Kerhî'nin tanımını aktardıktan sonra "eğer istihsânı savunanların mezhepleri bu şekildeyse, biz de buna katlıyoruz ve böylece ihtilâf sona ermiştir" demişlerdir.⁸³

Bu açıklamalara göre Şâfiî usûlcüler, kişinin kendi görüş ve arzuları sonucu ortaya çıkan istihsânı eleştiri konusu yapmışlardır. Sem'ânî, delilsiz bir şekilde bir şeyi güzel görmek ve kendi arzusuna uymak şeklinde gerçekleşen istihsânın geçersiz olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ Ancak Şâfiî usûlcüler, iki delilden daha güçlü olanın hükmüne göre hareket etmek şeklinde gerçekleşen istihsânı kabul etmektedirler. Mâverdî'ye göre, şer'î deliller ve aklın tasdik ettiği istihsân ittifakla hüccettir. Ancak akıl tarafından kabul edilen istihsân, temel delillerle uyumlu olmadığı takdirde hükümlerde delil olarak kabul edilemez.⁸⁵

2. 3. Hanbelî Usûlcülerde İstihsân

Hanbelî mezhebinin usûl âlimleri, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) istihsânı kullandığını birçok örnek ile açıklayarak, burada lafzi anlamdan ziyade mananın önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.⁸⁶ Örneğin, Irak'taki Sevad arazilerinin alınmasına izin verdiği ancak satılmasına izin vermediği, bu sebeple sahibi olunmayan bir malın satışının nasıl olabileceği şeklinde soruya, Ahmed b. Hanbel'in, "kıyas dediğiniz gibi olsa da istihsân bunu gerektiriyor" şeklinde cevap verdiği rivayet edilir.⁸⁷ Keza Ahmed b. Hanbel'in istihsânı, "bir

⁸⁰ Serâhsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/213; Ebü'l-Usr el-Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî* (Abdulaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûlü'l-Pezdevî* ile birlikte), 4/40; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûlü'l-Pezdevî*, 4/3; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Menâri'l-envâr* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.), 2/314-315; Ebü Abdillâh Şemsüddîn İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 3/177.

⁸¹ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 970; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitabü't-Telhîş fî uşûlü'l-fıkh*. thk. Abdullah Cüvelim en-Nübalî-Beşir Ahmed el-Ömerî, (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996.), 3/313; Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, 375; a.mlf. *el-Müstasfâ min ilmi'l-uşûl*, 2/477; Necmüddîn et-Tûfî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravza*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. (Beyrut: y.y., 1989) 3/197, 198.

⁸² Cessâs, *el-Fuşûl fî'l-uşûl*, 4/ 233; Basrî, *el-Mu'temed fî uşûlü'l-fıkh*, 2/ 839; Cüveynî, *et-Telhîs*, 3/311; Semânî, *Qavâtu'l-edille fî'l-uşûl*, 4/ 521; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 969; Serâhsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/201; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/ 476; a.mlf. *el-Menhûl*, 375; Amidî, *el-İhkâm fî uşûlü'l-ahkâm*, 4/ 193; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûlü'l-Pezdevî*, 4/3.

⁸³ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*; 970, a.mlf. *et-Tebşîra fî uşûlü'l-fıkh*, 494. Aynı minvalde bk. Cüveynî, *et-Telhîş fî uşûlü'l-fıkh*, 3/313.

⁸⁴ Semânî, *Qavâtu'l-edille*, 4/ 514, 520.

⁸⁵ Mâverdî, *Edebü'l-kādî*, 1/ 649.

⁸⁶ Muvaffaküddîn İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî uşûlü'l-fıkh ülâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), 1/473; Ebü'l-Berekât Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî uşûlü'l-fıkh* (Kahire: Matbaatü'l-Müzenî, ts.), 451-453.

⁸⁷ Kadî Ebü Ya'lâ, *el-Udde fî uşûlü'l-fıkh*, 1605; Kelvezânî, *et-Temhîd fî uşûlü'l-fıkh*, 4/ 87.

hükmü, daha uygun bir hüküm mevcut olduğu için terk etmek" şeklinde tanımlandığı rivayet edilir.⁸⁸ Ebü'l-Vefâ İbn Akîl (ö. 513/1119), bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'in istihsânı kabul ettiğine dair açık bir kanıt olarak yorumlamaktadır.⁸⁹

Hanbelî usûlcüler, genel olarak Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine uyarak istihsânı olumlu karşılamışlardır. Kadî Ebû Yalâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), istihsânı; "bir hüküm kendisinden daha üstün bir hükmün varlığı sebebiyle terk etmek" şeklinde tanımlar.⁹⁰ Ancak Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116), tanımda geçen "hüküm" kelimesi yerine "delil" lafzının kullanılması gerektiğini savunur. Çünkü Kelvezânî'ye göre kuvvet ve üstünlük ancak deliller arasında söz konusu olur ve şeri deliller, hükümlerin ispat edilmesinde kullanılır. Dolayısıyla söz konusu deliller arasında takdim söz konusu olabilir, hükümler arasında değil.⁹¹ Bu açıklamadan sonra Kelvezânî, istihsânı; "kıyasla amel edilmesi gerekirken, ondan vazgeçip daha güçlü başka bir delilin hükmüne dönmektir" şeklinde tanımlar ve ardından güçlü delillerin Kitap, Sünnet ve icmâ olduğunu belirtir.⁹² İbn Akîl, istihsânı Kelvezânî'yle aynı şekilde tanımlar. Ayrıca İbn Akîl, istihsânın gerçekleşme durumlarını ele alır. Ona göre istihsân; ya nesh gibi kıyasın gerektirdiği hükümü ortadan kaldırıp yeni bir hüküm ortaya koymak şeklinde, ya da illetin tahsisine benzer şekilde veya haberin gerektirdiği hükümü tahsis etmek suretiyle gerçekleşebilir. İstihsânın son şekilde gerçekleşmesi halinde nass, icmâ veya sahih haber gibi bir delile dayandığından başka meselelerin kendisine ilhak edilebileceği bir asıl haline gelebileceğini vurgular.⁹³ İbn Akîl'in bu vurgusu istihsânın bazen kıyas faaliyeti gibi uygulanabileceğini göstermektedir.

Hanbelî usûlcüler, istihsân için yapılan bazı tanımları özellikle reddetmektedirler. Örneğin, "bir kıyası ondan daha güçlü bir kıyastan dolayı terk etmek" ve "bir hükmün yolunu ondan daha kuvvetli başka bir hükmün yolu için terk etmek"⁹⁴ şeklinde yapılan istihsân tanımlarını geçersiz bulmuşlardır. Bu tanımlar, illetin tahsisine neden olacağı için problemlidir.⁹⁵ İbn Akîl'e göre, illetin tahsisi, âmmin tahsisi gibi olduğundan istihsân, illetin tahsisinden daha kapsamlı bir konudur. İbn Akîl, gerekçe olarak istihsânın sadece söz konusu özel meselede kıyasın terk edilmesi şeklinde gerçekleştiğini ve bu meselenin dışında kıyasın, amel bakımından varlığını devam ettirdiğini ileri sürmektedir.⁹⁶

Müteahhirîn Hanbelî usûlcüler, istihsânın meşru bir delil olduğunu vurgulamışlardır. Muvaffakuddîn İbn Kudâme (ö. 620/1223), istishânı "özel bir delil sebebiyle bir meselede o meseleyle benzer olanlara uygulanacak hükümden vazgeçmek"⁹⁷ şeklinde tanımlarken, Necmüddîn et-Tûfî (ö. 716/1316) ise genel bir şekilde istihsânı tanımlamış ve "özel bir delil" ifadesini Kitap ve Sünnet lafızlarını zikretmeden kullanmıştır. Tûfî, Kerhî'nin tanımının istihsân için en kapsamlı ve en güzel tanım olduğunu belirterek, Hanefîlerin istihsânı en iyi

⁸⁸ Ebû Yalâ, *el-Udde fi usûli'l-fıkh*, 1604; Kelvezânî, *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*, 4/87; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/473.

⁸⁹ İbn Akîl, *el-Vâziḥ fi usûli'l-fıkh*, 2/101. Ahmed b. Hanbel'in istihsânı kullandığına dair diğer uygulamalar için ayrıca bk. Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/87.

⁹⁰ Kadî Ebû Yalâ, *el-Udde*, 1607.

⁹¹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/93. Ayrıca bk. Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fi usûli'l-fıkh*, 452.

⁹² Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/96.

⁹³ İbn Akîl, *el-Vâziḥ fi usûli'l-fıkh*, 2/ 107.

⁹⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*, 4/ 92; Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fi usûli'l-fıkh*, 453; Tûfî, *Şerḥu Muḥtaşari'r-Ravza*, 3/ 202.

⁹⁵ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/ 96; Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 453.

⁹⁶ İbn Akîl, *el-Vâziḥ*, 2/ 107.

⁹⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/473.

şekilde tarif ettiğini savunur.⁹⁸ İbn Kayyîm el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise İmam Şâfiî'nin istihsânı reddetme konusunda ileri gittiğini belirterek, onun "zifafa girmeden karısını boşayan adam eğer zenginse müt'a olarak bir hizmetçi, orta halli ise otuz dirhem ve fakirse bir başlık verilmesini istishân ediyorum" diyerek aslında istihsânı uyguladığını söylemektedir.⁹⁹

Tanımlara bakıldığında, Hanbelî usûl âlimlerinin istihsânı, güçlü bir delil sebebiyle kıyasın hükmünden vazgeçmek şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir. Ancak, diğer meselelerde kıyas ile sabit olan hükmü devam ettirirler.¹⁰⁰ Bu bakış açısı, Hanefî usûl bilginlerinden illetin tahsisini reddeden Serâhsî gibi usûlcülerden ayırmaktadır. Çünkü Serâhsî, kıyasa muhalif olan istihsânın kıyastaki illetin fonksiyonunu ortadan kaldırdığını ileri sürerek hükmün terk edilmesine sebebiyet verdiğini savunur. Ona göre terk edilen hüküm artık muteber değildir.¹⁰¹

2. 4. Mu'tezilî Usûlcülerde İstihsân

Mu'tezilî'nin istihsân anlayışı Mütakellim usûlcü Ebü'l-Hüseyin el-Basrî üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır. Basrî, Hanefî usûlcülerin tanımlarına yer vererek birtakım değerlendirmeler yapar.

İlk olarak Basrî, Kerhî'nin istihsân tanımını ele alarak eleştirir. Ona göre istihsân olmamasına rağmen tanımın kapsamına, âm lafzın tahsisi ve nâsîh hüküm girdirilmiştir. Ancak Kerhî'nin burada mutlak anlamda tahsisi kastetmediği, tarifinde nass, icmâ ve gizli kıyas gibi delillerle kıyasın hükmünün sınırlandırılmasına işaret ettiği söylenebilir. Bu bakımdan istihsân, sınırlı olarak bir tür tahsis şeklinde değerlendirilebilir ancak nesh olayı vahyin indiği dönemle sınırlı olduğundan nesh olarak ifade edilemez.¹⁰²

Basrî, Ebû Bekr el-Cessâs'ın (ö. 370/981) istihsân için yaptığı "kıyasın gerektirdiği hükmü bırakıp kendisinden daha güçlü görülen kıyasın hükmüyle amel etmek"¹⁰³ şeklindeki tanımı geçersiz bir tanım olarak görür. Cessâs, bu tanımı açarak istihsânın, biri, "iki aslın aynı anda ferî kendine çekmesi" diğeri ise "hükmü gerektiren illet bulunmasına rağmen ferî'nin hükmünü nass, icmâ, insanların uygulaması (âmelü'n-nas) veya başka bir kıyas sebebiyle tahsis etmek" şeklinde iki yolla gerçekleştiğini belirtir.¹⁰⁴

Basrî'ye göre, bu tanımın geçersiz kılınmasının sebebi, nassın dolaylı kıyasın gerektirdiği hükmün terk edilip, nassın gerektirdiği hükme dönülmesidir. Nass mevcut olduğu halde kıyasa başvurulmadığından, ona göre bu içtihat yöntemi sayılmaz. Bu durum, Ramazan ayında gündüz vakti unutarak yiyip içen bir kişinin kıyasa göre orucunu kaza etmesi gerektiği halde habere göre kazanın gerekmediği ve oruca devam edilmesinin geçerli kabul edildiği duruma benzer.¹⁰⁵

⁹⁸ Tûfî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravza*, 3/197.

⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u'l-fevâid*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân (Cidde: Mücmeû'l-fikhi'l-İslamî, ts.), 1346.

¹⁰⁰ İbn Akîl, *el-Vâzih fi'uşûli'l-fıkh*, 2/ 105.

¹⁰¹ Serâhsî, *Uşûlü'l-fıkh*, 2/213.

¹⁰² Basrî, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fıkh*, 2/840; Râzî, *el-Maḥşûl fi'ilmî'uşûli'l-fıkh*, 4/125; Amidî, *el-İḥkâm fi'uşûli'l-aḥkâm*, 4/193; Abdulaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî*, 4/3.

¹⁰³ Cessâs, *el-Fuṣûl fi'l-uşûl*, 4/234.

¹⁰⁴ Cessâs, *el-Fuṣûl*, 4/233, 238-239.

¹⁰⁵ Basrî, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fıkh*, 2/839; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl*, 647.

Basrî, "kıyasın gerektirdiği hükmü daha güçlü bir delil olduğundan fer'in hükmünü bu kıyastan tahsis etmek"¹⁰⁶ şeklinde Cessâs'a atfedilen istihsân tanımının geçersiz bir tanım olduğunu savunur. Çünkü ona göre daha güçlü bir delil olduğunda kıyas tahsis edildiği gibi istihsân da tahsis edilebilir. Dolayısıyla sadece kıyasa yer verildiği için tanım, camî değildir. Ayrıca istihsân, bu şekilde tanımlandığında kıyas dışındaki başka delillerin hükmünden vazgeçmek de bir tür istihsân işlemi olur.¹⁰⁷

Basrî, tanımların analizini yaptıktan sonra istihsânı; "güçlü bir yöntem olduğu gerekçesiyle lafzın kapsamına girmeyen ictihad türlerinden birini, kendisinden daha güçlü bir yön nedeniyle terketmek" şeklinde tanımlayarak, söz konusu hükmün birinci hükme ilişmiş bir hüküm olduğunu belirtir.¹⁰⁸ Bu bağlamda, Basrî'nin tanımından istihsânın, güçlü bir ictihad yönteminden diğer bir ictihad yöntemine geçiş anlamına geldiği ifade edilebilir.

Âmidî, Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin istihsân tanımının en uygun tanım olduğunu ancak öncekiler gibi nass ve icmâ gibi özel bir delilden dolayı sabit hükümden daha güçlü bir başka hükme dönme durumunu ifade ettiğini belirtmektedir. Tanımda geçen "غير شامل شمول الألفاظ" ifadesi, âmm lafızdan kıyasa dönmeyi bunun dışında tutmak amacıyla kullanılmıştır. Zira âmm lafız, kapsayıcı bir lafızdır ve dolayısıyla kıyasla âmm lafzın kapsamı daraltıldığında veya âmm lafzın gereğinden kıyasın gereğine dönüldüğünde buna istihsân denilemez.¹⁰⁹

Tanımda geçen "و هو في الحكم الطارئ" ifadesi ise bazı Hanefî âlimlerinin "İstihsânı kıyasla terk ettik." ifadelerini tanımın dışında bırakmak amacıyla kullanılmıştır. Çünkü istihsân yeni bir hükmü ifade ederken, kıyas asıl hükümdür. Bu ifadeyle yeni hükümden asıl hükme dönme durumu ifade edilir ve böylece istihsânın asıl olduğu şüphesi giderilmiş olur.¹¹⁰

Görüldüğü gibi Basrî, istihsânın çerçevesini geniş tutarak bir ictihad yönteminden başka bir ictihad yöntemine geçişi istihsân olarak görmektedir. Bu sebeple müçtehidin herhangi bir ictihad yöntemiyle güçlü gördüğü için amel etmesi aslında istihsân olarak kabul edilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, mütekellim usûl âlimlerinin istihsân kavramına yönelik farklı yaklaşımları incelenmiştir. İlk dönem Mâlikî usûl âlimleri, istihsânı genel kaideden hükümleri tahsis etmek veya bir delilden başka bir delile yönelme şeklinde kullanmışlardır. Sonraki dönemlerde Mâlikî usûl bilginleri, istihsânı mesâlih-i mürsele ve istidlal bakımlarından ele alarak bazı istisnâi durumlarda hükmün şer'in ruhuna uygun bir şekilde başka bir sonuca yönelme imkânı olarak değerlendirmişlerdir. Şâfiî usûlcülerin istihsânı reddetmelerinin temel gerekçesi, delilsiz bir şekilde hüküm verme yöntemi olarak görülmeleridir. Ancak, Şâfiî usûlcülerin de iki delilden daha güçlü olanın hükmüne göre hareket etmek şeklinde gerçekleşen istihsânı kabul ettikleri söylenebilir. Hanbelî usûl âlimleri ise meşru bir delil olduğunu savunarak istihsânın, özel bir meselede güçlü bir delil sebebiyle kıyasın terk

¹⁰⁶ Cessâs'ın yaptığı tanım için bk. Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-usûl*, 4/242.

¹⁰⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/ 839; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, 648.

¹⁰⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/ 840; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, 648.

¹⁰⁹ Serâhsî, *Uşûlü'l-fikih*, 2/204; Amidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-ahkâm*, 4/193. Mesela namazda kıraat esnasında kişinin bir secde ayetini okumasında istihsân rükû ve secdenin yapılmasını kıyas ise rükû yeterli olduğunu ister. Hanefî âlimler bu meselede kıyasa dönmüşler ve rükûnun tilavet secdesi için yeterli olduğuna hükmetmişlerdir.

¹¹⁰ Serâhsî, *Uşûlü'l-fikih*, 2/204; Amidî, *el-İhkâm*, 4/193. Mesela namazda kıraat esnasında kişinin bir secde ayetini okumasında istihsân rükû ve secdenin yapılmasını kıyas ise rükûnun yeterli olduğunu ister. Hanefî âlimler bu meselede kıyasa dönmüşler ve rükûnun tilavet secdesi için yeterli olduğuna hükmetmişlerdir.

edilmesi şeklinde tanımlamış ve diğer meselelerde kıyas hükmünün devam ettirildiğini özellikle vurgulamışlardır. Mu'tezile'nin istihsân anlayışı ise Ebü'l-Hüseyin el-Basrî üzerinden incelenmiştir. Basrî, istihsânın güçlü bir yöntem olması gerekçesiyle lafzın kapsamına girmeyen bir ictihad yönteminin başka bir ictihad yönteminin hükmüne dönme durumu olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, istihsân kavramı üzerindeki tartışmaların özellikle istihsânın ne olduğu konusunda değil ne olmadığı konusunda yoğunlaştığı görülmüştür. İstihsân kavramı üzerindeki tartışmaların odak noktası, tanımlarda yer alan "kıyas" kelimesinin hangi amaçla kullanıldığının belirsizliğidir. Bu kelime, genel kaide anlamında kullanılabileceği gibi bir tikel meseledeki hükmün, hükmü bilinmeyen başka bir tikel meseleye ortak illetten dolayı taşınması anlamında da kullanılmaktadır. Bu belirsizlik, istihsân kavramı üzerindeki tartışmaların artmasına sebep olmuştur. Ayrıca, istihsânın kıyasla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılması ve illetin tahsisine ilişkin tartışmaların istihsân özelinde de devam etmesi, bu kavramın etki alanının daralmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Abdulaziz el-Buhârî, Alâuddîn. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. thk. Muhammed el-Mu'tasimbillah el Bağdadî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2009.
- Ahmed Hassan, *İlk Dönem İslam Hukuku Biliminin Gelişimi*, trc. Haluk Songur, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Âmidî, Seyfüddin. *el-İhkâm fi usûli'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Riyad: Daru's-Samî, 2003.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilay, 4. Basım, 2017.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İFAV, 13. Baskı., 2018.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân el-Endülüsî, *Kitabü-el-İşârât fi ma'rifeti'l-uşûl*. thk. Muhammed Ali Ferkûs. Cezayir: Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1991.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân, el-Endülüsî, *Kitâbü'l-Uşûl fi'l-hudûd*, thk. Nezîh Hamâde. Beyrut: Müessesetü's-Şer'iyye, 1973.
- Bâcî, Kadî Ebü'l-Velîd el-Endülüsî. *İhkâmü'l-fuşûl fi ahkâmi'l-uşûl*. thk. Abdullah Muhammed el-Cebburî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1989.
- Bâhüseyn Ya'kûb b. 'Abdulvehhâb. el-İstihsân: Hâkikâtühü, hücciyetühü, ve env'ûn tetbikâtühü'l-mu'âşâra. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.
- Bakkal, Ali. "Mâlikîlere İstihsânın Mahiyeti". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (Haziran 2020), 251-282.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 23/339-347.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Alî b. Tayyîb. *el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hamidullah. 2 Cilt. Dimaşk, y.y., 1964.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fuşûl fi'l-uşûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-evkâf ve's-suûni'l-islamiyye, 2. Basım, 1994.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve şîhâhu'l-Arabiyye (eş-Şîhâh)*. Beyrut: Daru'l-'Alem lil Melayîn, 1990.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdulâzîm ed-Dîb. 2 Cilt. Katar: Cami'atü'l-Katar, 1399
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî. *Kitabü't-Telhîş fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdullah Cüvelim en-Nübalî-Beşir Ahmed el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, thk. Halil Muhyeddin Elmîs, Beyrut:Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.
- Ebû Süleyman, Abdülvehhab b. İbrâhîm. el-Fikru'l-Usûlî. Cidde: Dârü's-Şürûk, 1983.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Uşûlü'l-fıkh*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed, *el-İmâm Mâlik: Hayâtühû ve aşruhû-ârâühû ve fıkhuh*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-'Arabi, 2006.
- Ebyârî, 'Alî b İsmâîl, *et-Taḥkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân fî usûli'l-fıkh*. thk. 'Alî b. 'Abdurrahman el-Cezâirî. Kuveyt: Dâru'd-diyâ', 2013.
- Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn, *el-Udde fî usûli'l-fıkh*. thk. Ahmed b. Ali el-Mubârekî. 5 Cilt. Riyad, y.y, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1980.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. 4 Cilt. Medine: y.y., 1413.
- İbn Akîl. Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl. *el-Vâzih fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdullah b. Abdü'lmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1999.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *et-Takrîr ve't-taḥbîr*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- İbn Ḥaldûn, Ebû Zeyd. Mukaddimetü İbn Ḥaldûn. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Ya'rab, 2004.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u'l-fevâid*. thk. Ali b. Muhammed el-'İmrân. Cidde: Mücmeû'l-fıkhî'l-İslamî, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fıkh ulâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Beyrut: Müessetü'r-Reyyân, 1998.
- İbn Teymiyye, Mecdüddîn, *el-Müsevvede fî usûli'l-fıkh*. Kahire: Matbaatü'l-Müzenî, ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Aḥkâmü'l-Kurân*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: y.y., 1987.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn, *Müntehes-s-sûl (su'âl) ve'l-emel fî ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*. (Ebü'l-Fazl Adudüddîn el-Îcî, Şerhu'Muhtasarü'l-Müntehasıyla birlikte.) thk. Muhammed Hasan İsmâîl. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- İltaş, Davut. Fıkıh Usulünde Mütekellimin Yönteminin Delalet Anlayışı. İst-tanbul: İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 2011.

- İsfahâni, Mahmûd b. Abdurrahman. Şerhu Muhtaşarı İbni'l-Hâcib. 3 Cilt. Mekke: Cami'âtü'l-ümmü'l-Kurâ, 1986.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb. *et-Temhîd fi uşûli'l-fıkh*, thk. Müfîd Muhammed Ebü 'Amşe, 4 Cilt. Cidde: Daru'l-Medeni, 1985.
- Korkut, Ramazan, Şebli, Muhammed. "el-İstihsân: Hücciyetün, ve env'ûn tetbikâtühü 'inde'l-uşûliyyîn". İslami İlimler Araştırmalar Dergisi 9 (15 Haziran 2021), 5-27.
- Kur'ân Yolu. Erişim 9 Ekim 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, *Edebü'l-kâdî*. thk. Yahya Hilâl es-Sırhân. 2 Cilt. Bağdat: Matbaa'tü'l-'Asânî, 1972.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn. *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1986.
- Ömer Abdurrahman. Hücciyetü'l-istihsân 'inde'l-uşûliyyîn. Şebketü'l-Alukah, ts.
- Önder, Muharrem, "İstihsân Kavramının Ortaya Çıkışı", İslam Hukuku Araştırma Dergisi, 7 (Nisan 2006), 181-208.
- Özen, Şükrü, "Hicrî II. Yüz Yılda İstihsân ve Maslahat Kavramları", Ma'rife Dini Araştırmalar Dergisi. 3/1 (Mayıs 2003), 31-57.
- Pekcan, Ali. "Şâfiî İstihsân Yapmış mıydı?" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 3/2 (Nisan 2003), 145-172.
- Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Maḥşûl fi ilmi uşûli'l-fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992.
- Saltekin, Abdulbasıt. Bâkılânî'n'in Et-Takrîb Ve'l-İrşâd Adlı Eserin-de Tahsîs Kuramı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Saltekin, Abdulbasıt. Fıkıh Usûlü Tarihinde Kayıp Halka: Hicri III. Ve IV. Asırlarda Usûlü Görüşler. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bi-limler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Saymerî, Hüseyin b. Ali. *Kitâbü Mesâili'l-hilâf fi uşûli'l-fıkh*. Marsilya: y.y, 1991.
- Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansur. *Kavâṭı'u'l-edille fi'l-uşûl*. thk. Abdullah Hafız Ahmed el-Hükmî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998.
- Serâhsî, Ebü Bekr, *Uşûlü'l-fıkh (Uşûlü's-Seraḥsî)*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Darü'l-mâ'rife, 1973.
- Sipahi, Yıldırım. İslâm Hukuk Biliminin Teşekkül Döneminde İstihsân Delili. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Şâtıbî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Havâdis ve'l-bida' ve el-İtişâm bi's-sünne (el-İtişâm)*, thk. Ebü Übeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân Doha: Mektebetü't-Tevhîd, 1421.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. er-Risâle. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1939.
- Şâtıbî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât*. thk. Ebü Übeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. Suûdi Arabistan, Daru İbn 'Âffân, 1997.
- Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim. *el-Lüma' fi uşûli'l-fıkh*. thk. Abdülkadir Hatib Hasenî, Beyrut: Darü'l-Kettaniyye, 2. Basım, 2013.

- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim. *et-Tebşîra fî uşûli'l-fîkh*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1980.
- Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim. *Şerhu'l-Lüma'*. thk. Abdülmecid Türki. Beyrut: Daru'l- Ğarbi'l-İslâmî, 1988
- Tûfî, Necmüddîn, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravza*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: y.y., 1989.
- Üsmendî, Muhammed b. Abdülhamid, *Bezlü'n-nazar fî'l-uşûl*. thk. Muhammed Zeki Abdalberr. Kahire, Mektebetü't-Turâs, 1996.
- Yaşar, Mehmet Aziz. İslâm Hukuk Metodolojisinde İstihsân. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Yaşar, Mehmet Aziz, "Fukahâ Metodunda İstihsân Kavramının Gelişiminde Cessâs'ın Rolü", Marife Dini Araştırmalar Dergisi 20/2 (Aralık 2020), 824-848.
- Yenidoğan Adem. Mütekellim Usûlcülerin İctihad Anlayışı. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Zerkeşî, Bedrüddîn, *el-Bahrü'l-muhtâ fî uşûli'l-fîkh*. Kuveyt: Darü'l-Kûfe, 2. Basım, 1992.